

حقوق کیفری مواد مخدر

دکتر منصور رحمدل

عضویت علمی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی

چاپ سوم: با تجدید نظر و اضافات

عشر
۱۰

سرشناسه	: رحمدل، منصور. ۱۳۳۹-
عنوان قراردادی	: ایران. قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	: حقوق کیفری مواد مخدر/ منصور رحمدل.
وضعیت ویراست	: [ویراست ۲۳]
مشخصات نشر	: تهران: دادگستر، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۳۰۲ ص.
شابک	: ۹۰۰۰۰ ریال: ۶-۱۳-۲۸۲۸-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۹۵.
موضوع	: مواد مخدر — قوانین و مقررات — ایران
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ج ۷/۳/۲۲۰۳ KMH
رده بندی دیویی	: ۳۲۵/۵۵۰۲۷۷
شمار کتابشناسی ملی	: ۳۰۱۰۲۰۳

حقوق کیفری مواد مخدر

دکتر منصور رحمدل

عضو هیأت علمی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

ناشر: انتشارات دادگستر

چاپ اول ناشر: زمستان ۱۳۹۱

شمار: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۶-۱۳-۲۸۲۸-۶۰۰-۹۷۸

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، میدان حضرت ولی عصر (عج)، بلوار کشاورز،

ابتدای خیابان فلسطین، کوچه شهید ذاکری، بن بست سوم، پلاک ۶

تلفن ۸۸۹۰۴۳۶۵ - ۸۸۹۰۵۳۶۰ فکس ۸۸۹۱۰۳۳۳

فهرست مطالب

مقدمه ۱۷

بخش اول حقوق کیفری عمومی

فصل اول - عناصر جرم

- مقدمه - تعریف جرایم مواد مخدر ۳۱
- مبحث اول - عنصر قانونی ۳۲
- گفتار اول - نحوه اعمال عنصر قانونی در جرایم مواد مخدر ۳۵
- گفتار دوم - قانونی بودن مصوبه و مرجع تصویب آن و مغایرت مصوبه با عهدنامه ها ۳۶
- الف - قانونی بودن مصوبه و مرجع تصویب آن ۳۶
- ب - مغایرت مصوبه با عهدنامه ها ۳۹
- گفتار سوم - اثر اصل قانونی بودن جرم و مجازات ۴۲
- گفتار چهارم - عوامل زائل کننده عنصر قانونی در جرایم مواد مخدر ۴۴
- ۱- حکم قانون و امر آمر قانونی ۴۴
- ۲- ضرورت ۴۶
- مبحث دوم - عنصر مادی جرایم مواد مخدر ۴۶
- گفتار اول - حالات عنصر مادی در جرایم مواد مخدر ۴۶
- الف - فعل ۴۷

- ب - ترک فعل ۴۷
- ج - داشتن و نگهداشتن ۴۷
- د - حالت و وضعیت ۴۸
- ه - واقعه ناشی از ترک فعل ۴۸
- گفتار دوم - مسائل وابسته به عنصر مادی در جرایم مواد مخدر ۴۸
- الف - تأثیر نتیجه در تحقق جرم ۴۸
- ب - موضوع جرم ۴۹
- ج - خصوصیت مرتکب ۵۱
- د - خصوصیت مجنی علیه ۵۱
- ه - خصوصیت محل وقوع جرم ۵۳
- و - اوصاف عمل مرتکب ۵۴
- ح - مشارکت ۵۴
- مبحث سوم - عنصر معنوی جرایم مواد مخدر و مسائل وابسته به آن ۵۵
- گفتار اول - حالات عنصر معنوی جرایم مواد مخدر ۵۵
- الف - علم ۵۶
- ب - سوءنیت عام ۵۶
- ج - سوءنیت خاص ۵۷
- د - انگیزه ۵۷
- گفتار دوم - موانع مسئولیت در مورد جرایم مواد مخدر ۵۸
- گفتار سوم - معاونت ۵۹

فصل دوم - واکنش جامعه در قبال جرائم مواد مخدر

- مبحث اول - واکنش جامعه ۶۱
- گفتار اول - مجازات و انواع آن ۶۱

الف - اعدام.....	۶۱
ب - حبس.....	۶۲
ج - شلاق.....	۶۲
د - جزای نقدی.....	۶۲
ه - مصادره اموال.....	۶۲
گفتار دوم - مجازات و اقسام آن.....	۶۳
الف - مجازات‌های اصلی.....	۶۳
ب - مجازات تکمیلی.....	۶۳
گفتار سوم - مجازات و تناسب آن.....	۶۴
الف - تناسب مجازات‌های جرائم مواد مخدر با سایر جرائم.....	۶۴
ب - تناسب مجازات جرائم مواد مخدر در بین خود این جرائم.....	۶۸
ج - مجازات اعدام در مورد جرائم مواد مخدر.....	۷۳
گفتار چهارم - اقدامات تأمینی.....	۸۴
مبحث دوم - عوامل مؤثر در میزان مجازات.....	۸۸
گفتار اول - تعدد جرم.....	۸۹
الف - تعدد معنوی.....	۹۰
ب - تعدد مادی.....	۹۶
گفتار دوم - تکرار جرم.....	۱۰۳
الف - تفاوت مقررات تکرار جرم در قانون مجازات اسلامی و مصوبه مبارزه با مواد مخدر.....	۱۰۴
ب - شرائط تشدید مجازات بر مبنای قاعده تکرار جرم.....	۱۰۶
گفتار سوم - تخفیف مجازات.....	۱۱۳
الف - معاذیر معاف کننده.....	۱۱۳

- ب - معاذیر مخففه ۱۱۳
- ج - کیفیات مخففه ۱۱۵
- د - جمع علل تشدید و تخفیف ۱۱۸
- گفتار چهارم - تعلیق اجرای مجازات ۱۱۸
- گفتار پنجم - آزادی مشروط ۱۲۴

بخش دوم حقوق کیفری اختصاصی

فصل اول - جرایم مواد مخدر

- مبحث اول - کشت خشخاش، کوکا و شاهدانه ۱۲۹
- الف - عنصر قانونی ۱۳۰
- ب - عنصر مادی ۱۳۰
- ج - عنصر معنوی ۱۳۲
- د - مجازات ۱۳۳
- مبحث دوم - نگهداری یا اخفاء یا حمل بذریه خشخاش یا سرشاخه‌های گلدار یا به میوه نشسته شاهدانه ۱۳۶
- الف - عنصر قانونی ۱۳۶
- ب - عنصر مادی ۱۳۶
- ج - عنصر معنوی ۱۴۸
- د - مجازات ۱۴۹
- مبحث سوم - وارد کردن، صادر کردن، ارسال، تولید، توزیع، فروش یا در معرض فروش قرار دادن بنگ، چرس، گراس، تریاک، شیر، سوخته یا تفاله تریاک ۱۴۹

الف - عنصر قانونی.....	۱۴۹
ب - عنصر مادی.....	۱۵۰
ج - عنصر معنوی.....	۱۶۵
د - مجازات.....	۱۶۷
مبحث چهارم - خرید، حمل یا اخفاء یا نگهداری تریاک و سایر مشتقات آن.....	۱۷۲
الف - عنصر قانونی.....	۱۷۲
ب - عنصر مادی.....	۱۷۳
ج - عنصر معنوی.....	۱۷۶
د - مجازات.....	۱۷۸
مبحث پنجم - خرید، فروش، صادر کردن، وارد کردن، تولید، ساخت، توزیع، ارسال و در معرض فروش قرار دادن حمل، اخفاء، نگهداری هروئین، مرفین، کوکائین و دیگر مشتقات شیمیایی مرفین و کوکائین و مواد روانگردان مذکور در ماده ۸.....	۱۸۰
الف - عنصر قانونی.....	۱۸۰
ب - عنصر مادی.....	۱۸۲
ج - عنصر معنوی.....	۱۸۵
د - مجازات.....	۱۸۵
مبحث ششم - قاچاق مسلحانه مواد مخدر.....	۱۸۶
الف - عنصر قانونی.....	۱۸۶
ب - عنصر مادی.....	۱۸۷
ج - عنصر معنوی.....	۱۹۱
د - مجازات.....	۱۹۲
مبحث هفتم - وارد کردن مواد مخدر به داخل زندان یا بازداشتگاه یا اردوگاه بازپروری و نگهداری معتادان.....	۱۹۲

- الف - عنصر قانونی ۱۹۲
- ب - عنصر مادی ۱۹۳
- ج - عنصر معنوی ۱۹۶
- د - مجازات و شاخص‌های تعیین آن ۱۹۷
- مبحث هشتم - معد ساختن واحد صنعتی، تجاری، خدمات و یا محل مسکونی برای
انبار، تولید و یا توزیع مواد مخدر یا مورد استفاده قرار دادن به منظورهای
مزبور یا در اختیار دیگری قرار دادن به منظورهای مزبور و ارتکاب‌نماینده
مالک با اطلاع و یا اجازه وی نسبت به یکی از امور مزبور ۱۹۹
- الف - عنصر قانونی ۱۹۹
- ب - عنصر مادی ۲۰۰
- ج - عنصر معنوی ۲۰۳
- د - مجازات ۲۰۴
- مبحث نهم - دایر کردن یا اداره کردن محل استعمال مواد مخدر ۲۰۵
- الف - عنصر قانونی ۲۰۵
- ب - عنصر مادی ۲۰۵
- ج - عنصر معنوی ۲۰۷
- د - مجازات ۲۰۷
- مبحث دهم - اعتیاد به مواد مخدر ۲۰۹
- گفتار اول - مقدمه ۲۰۹
- گفتار دوم - مفهوم اعتیاد ۲۱۴
- گفتار سوم - عناصر جرم اعتیاد ۲۱۶
- الف - عنصر قانونی ۲۱۶
- ب - عنصر مادی ۲۱۹

ج - عنصر معنوی.....	۲۲۱
د - مجازات.....	۲۲۲
مبحث یازدهم - استعمال مواد مخدر و روانگردان.....	۲۲۲
گفتار اول - سابقه تاریخی استعمال مواد مخدر در ایران.....	۲۲۲
گفتار دوم - مفهوم استعمال.....	۲۲۶
گفتار سوم - عناصر تشکیل دهنده جرم استعمال مواد مخدر.....	۲۲۷
الف - عنصر قانونی.....	۲۲۷
ب - عنصر مادی.....	۲۲۸
ج - عنصر معنوی.....	۲۳۲
د - مجازات.....	۲۳۲
مبحث دوازدهم - تزریق مواد مخدر به دیگری.....	۲۳۳
الف - عنصر قانونی.....	۲۳۳
ب - عنصر مادی.....	۲۳۵
ج - عنصر معنوی.....	۲۳۷
۱- علم به موضوع:.....	۲۳۷
۲- سوءنیت عام:.....	۲۳۷
د - مجازات.....	۲۳۷
مبحث سیزدهم - تولید آلات و ادوات تولید یا استعمال مواد مخدر.....	۲۳۸
الف - عنصر قانونی.....	۲۳۸
ب - عنصر مادی.....	۲۴۰
ج - عنصر معنوی.....	۲۴۳
د - مجازات.....	۲۴۳
مبحث چهاردهم - سازماندهی فعالیت‌های مواد مخدر و روانگردان.....	۲۴۴

- الف - عنصر قانونی ۲۴۴
- ب - عنصر مادی ۲۴۴
- ج - عنصر معنوی ۲۴۶

فصل دوم - جرائم مرتبط با مواد مخدر

مبحث اول - پناه یا فراری دادن متهم تحت تعقیب یا همکاری در پناه یا فراری دادن ... ۲۴۷

- الف - عنصر قانونی ۲۴۷
- ب - عنصر مادی ۲۴۸
- ج - عنصر معنوی ۲۴۹
- د - مجازات ۲۵۰

مبحث دوم - پناه دادن یا فراری دادن متهم پس از دستگیری محکوم علیه و یا

- معاونت در آن ۲۵۱
- الف - عنصر قانونی ۲۵۱
- ب - عنصر مادی ۲۵۱
- ج - عنصر معنوی ۲۵۲
- د - مجازات ۲۵۳
- مبحث سوم - امحاء یا اخفاء ادله جرم ۲۵۳

- الف - عنصر قانونی ۲۵۳
- ب - عنصر مادی ۲۵۴
- ج - عنصر معنوی ۲۵۴

د - مجازات ۲۵۵

مبحث چهارم - افترای به فعل ۲۵۵

- الف - عنصر قانونی ۲۵۵
- ب - عنصر مادی ۲۵۵

ج - عنصر معنوی.....	۲۵۶
د - مجازات.....	۲۵۷
مبحث پنجم - افترای به قول.....	۲۵۷
الف - عنصر قانونی.....	۲۵۷
ب - عنصر مادی.....	۲۵۸
ج - عنصر معنوی.....	۲۵۸
د - مجازات.....	۲۵۹

ضمیمه

آئین دادرسی کیفری افتراقی

مقدمه.....	۲۶۱
مبحث اول - صلاحیت مراجع قضایی اختصاصی.....	۲۶۳
گفتار اول - دوران قبل از انقلاب.....	۲۶۳
گفتار دوم - دوران پس از انقلاب.....	۲۶۴
گفتار سوم - صلاحیت رسیدگی به جرایم مواد مخدر.....	۲۶۷
الف - دادسرا و جرائم مواد مخدر.....	۲۶۸
ب - دادگاه‌های کیفری استان و جرائم مواد مخدر.....	۲۷۰
گفتار چهارم - فلسفه واگذاری صلاحیت به دادگاه اختصاصی.....	۲۷۶
گفتار پنجم - جرایم مواد مخدر و اطفال.....	۲۷۷
مبحث دوم - قرارهای تأمین کیفری.....	۲۷۹
مبحث سوم - مرور زمان.....	۲۸۳
مبحث چهارم - ادله.....	۲۸۵
مبحث پنجم - فقدان تجدید نظر در جرائم مواد مخدر.....	۲۸۶

۲۸۶.....	الف - احکام اعدام.....
۲۸۸.....	ب - احکام غیر اعدام.....
۲۹۲.....	مبحث ششم - محل و نحوه اجرای مجازات‌ها.....
۲۹۵.....	فهرست منابع و مآخذ.....

مقدمه چاپ سوم

چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۷۹ به عنوان جلد چهارم مجموعه شش جلدی مربوط به کنفرانس بین‌المللی بررسی جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال قاچاق مواد مخدر که در اردیبهشت سال ۱۳۷۹ در تهران برگزار شد به چاپ رسید. از تاریخ چاپ دوم این کتاب در سال ۱۳۸۳ نیز هشت سال گذشته است و در طول این مدت تغییراتی در آئین دادرسی از حیث صلاحیت دادگاه‌ها براساس رأی وحدت رویه صادره از طرف دیوانعالی کشور و نیز صلاحیت دادگاه‌های انقلاب در رسیدگی به جرایم مواد روانگردان و نیز تغییراتی در حقوق کیفری ماهوی از حیث تغییر نگرش مقنن در مشمول احکام مواد مخدر قرار دادن مواد روانگردان ایجاد شده است که ضرورت بازنگری در کتاب را جهت منطبق ساختن آن با مقررات لازم‌الاجرای فعلی ایجاب می‌نمود. تغییراتی نیز در نظرات ابراز شده به نظر رسید که ضرورت بازنگری را دو چندان نمود.

شیوع مواد روانگردان در جامعه و نگرانی‌های ناشی از گسترش مصرف و قاچاق آن مسئولین امر را به فکر تشدید مبارزه با کلیه فعالیت‌های مرتبط با مواد مزبور نمود. از این‌رو مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۸۹ با اصلاحاتی که در مصوبه مبارزه با مواد مخدر به عمل آورد و اصلاحات مزبور از تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۱۴ لازم‌الاجرا شدند مواد روانگردان را از حیث شکلی و ماهوی مشمول مقررات مواد مخدر قرار داد. برخی از مواد مزبور در ماده ۸ احصا شده‌اند و احصا بقیه مواد روانگردان در ماده ۸ و ۴ برعهده مجلس گذاشته شده است ولی مجلس تا زمان تحریر سطور حاضر به این وظیفه خود عمل ننموده است. در وضعیت فعلی تا زمان احصا مجلس می‌توان وضعیت را به قرار زیر ترسیم کرد:

۱- آن دسته از مواد روانگردانی که در ماده ۸ احصا شده‌اند از حیث شکلی و ماهوی مشمول مقررات راجع به مواد مخدر هستند. علاوه بر صلاحیت رسیدگی به

جرائم مربوط به مواد احصا شده در دادگاه‌های انقلاب و اعمال مجازاتهای موضوع ماده ۸، از جمله می‌توان گفت که مقررات بند ۱ ماده ۳۰ قانون مجازات اسلامی در مورد مواد روانگردان احصا شده لازم‌الاجراست.

۲- مواد روانگردانی که در دو ماده ۸ و ۴ به احصا آنها توسط مجلس اشاره شده است تا زمان احصا همچنان تابع قانون مواد روانگردان مصوب ۱۳۵۴/۲/۸ خواهند بود که بالطبع صلاحیت رسیدگی به جرائم مزبور هم تا زمان احصا با دادگاه‌های عمومی خواهد بود.

تصویب درس حقوق کیفری مواد مخدر به عنوان دو واحد درس اختیاری در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۲ که به همت پیگیری‌های آقایان دکتر محمد آشوری و دکتر علی آزمایش صورت گرفت، این نوید را می‌دهد که درس مزبور به عنوان یکی از دروس مورد نیاز عملی دانشجویان و وکلا و قضات در برنامه تحصیلی دانشکده‌های حقوق مورد توجه قرار گیرد. از همان زمان اول تصویب نیز به همت آقایان دکتر محمد آشوری و دکتر علی آزمایش درس مزبور در برنامه درسی دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران در هر نیمسال ارائه و تدریس درس مزبور بر عهده اینجانب گذاشته شد و در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی از سال ۱۳۸۴ تاکنون بطور مستمر ادامه دارد و امید است که دیگر دانشکده‌های حقوق نیز، اعم از دولتی و غیردولتی، ارائه آن را وجهه همت خود قرار دهند.

منصور رحمدل

تابستان ۱۳۹۱

مقدمه

امروزه، عرضه مواد مخدر^۱ برای اهداف غیردرمانی برای مصرف کنندگان غیرقانونی مواد مخدر به صنعت رو به رشدی تبدیل شده است^۲ و استفاده از مواد مخدر از حد یک مشکل معمولی فراتر رفته و عنوان یک معضل بخود گرفته است و دولتها در مقام مقابله با این معضل سرمایه‌گذاری‌های مختلفی انجام می‌دهند.^۳ ولی علی‌رغم این

۱. باید توجه داشت که در انگلیسی بجای لفظ مواد مخدر از واژه Drug استفاده می‌شود. ولی این لفظ در جاهای مختلف معانی مختلفی دارد. برای مثال، در زمینه پزشکی منظور از آن ماده‌ای است که برای درمان یک بیماری ذهنی یا جسمی مورد استفاده قرار می‌گیرد ولی در زمینه سوء مصرف این واژه بیشتر جنبه اجتماعی دارد تا جنبه علمی. لذا، اگر منظور از آن ماده مخدر باشد باید آن را با لفظ *Narcotic* ادا کرد. *Krinvanek* نتیجه گرفته است که Drug به معنی هر ماده‌ای است که مردم آن را به این عنوان می‌شناسند، با امعان نظر به اینکه این ادراک از فرهنگی به فرهنگی دیگر و از زمانی به زمانی دیگر متغیر است. یکی از تفاوت‌های بین داروهای قانونی و غیرقانونی آن است که داروهای غیرقانونی سریع عمل می‌کنند و برای اشخاص مصرف‌کننده یک حالت آزارش و بی‌خیالی ایجاد می‌کنند.

Russell Fox & Ian Mathews (1992) Drug Policy, Fact, Fiction and the Future. Sydney. The Federation Press. Pp.1-12.

در هر حال، زدن برچسب ماده مخدر به یک ماده‌ای در دید عموم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. چون صرف گفتن اینکه یک فعالیت تفریحی با مواد مخدر همراه است متضمن اظهارنظرها و واکنش‌هایی از طرف عموم است که این نوع اظهارنظرها و واکنشها در مورد فعالیت‌های تفریحی بدون مواد مخدر وجود ندارد.

Douglas N. Husak (1992) Drugs and Rights. Rutgers University, Cambridge University Press. P. 19.

2. *Patrick Bucknell. (1996) Misuse of Drugs, Third Edition, London, Sweet & Maxwell. P.vii.*

۳. به عنوان یک مشکل بهداشتی، مصرف مواد مخدر غیرقانونی هزینه‌های زیادی را برای درمان دربردارد و باعث کاهش کیفیت زندگی اشخاص و خانواده‌ها می‌شود. به عنوان یک مشکل اجرای قانون، مصرف مواد مخدر متضمن صرف هزینه‌های زیاد برای دستگیری، تعقیب و زندانی کردن اشخاص درگیر در امر مواد مخدر است. به عنوان یک مشکل اجتماعی مصرف مواد مخدر غیرقانونی با هزینه‌های بسیاری که متضمن فروپاشی خانواده‌ها، صدمه زدن به همسایگان و افتهای تحصیلی است، همراه می‌باشد.

Theodore R. Vallance (1993) Prohibition's Second Failure, Praeger Publishers. Westport, Connecticut, London. P. 1.

سرمایه‌گذاری که در دو بعد مبارزه با عرضه و مقابله با تقاضا صورت می‌گیرد وضعیت همچنان اسفبار است.^۱ تولید غیرقانونی مواد مخدر، قاچاق^۲ و سوء مصرف آن، که با خشونت و فساد همراه است، سلامتی عمومی را، تقریباً در همه کشورها، به مخاطره افکنده است و مشکلات اجتماعی و اقتصادی توأم با بی‌ثباتی سیاسی ایجاد نموده است. سازمان‌های مجرمانه فراملی درگیر در قاچاق بین‌المللی مواد مخدر را می‌توان از نمونه‌های بارز این مخاطرات تلقی کرد.^۳

معمولاً مسئولیت مبارزه با عرضه را حقوق کیفری برعهده دارد و مسئولیت مقابله با بعد تقاضا معمولاً برعهده سایر شاخه‌های حقوق و علوم پزشکی، تربیتی، ورزشی،

۱. برای مثال، با وجود آنکه همه رؤسای جمهوری آمریکا از زمان ریچارد نیکسون «جنگ با مواد مخدر» را اعلام کرده‌اند و با وجود آنکه مجازات‌های بسیار سنگینی برای جرایم مواد مخدر تعیین و اعمال کرده‌اند بنحوی که زندان‌های آمریکا با تراکم جمعیت مجرمان مواد مخدر مواجه هستند، با اینحال، سیاست مبارزه با مواد مخدر شکست خورده است.

James B. Halsted (1997) The Anti-Drug Policies Of The 1980's: Have They Increased The Likelihood For Both Wrongful Convictions And Sentencing Disparities? In: Criminal Justice: Drug Use and Drug Policy. New York & London. Garland Publishing, INC. pp. 111-131

همچنین، با وجود آنکه دولت جورج بوش ریشه‌کنی مواد مخدر را جزء برنامه‌های خود اعلام کرده بود و برای این منظور از کلیه شیوه‌ها، از جمله تقویت مأموران اجرایی، آموزش با تمرکز روی پیشگیری از مصرف و درمان، ریشه‌کنی کشت در داخل و خارج و ریشه‌کنی مواد مخدر در مرزهای آمریکا استفاده کرد ولی جنگ با مواد مخدر عملاً به نتیجه نرسیده است.

J. Mitchell Miller & Lance H. Selva (1997) Drug Enforcement's Double Edged Sword: An Assessment of Asset Forfeiture Programs. In: Criminal Justice: Drug Use and Drug Policy. New York & London. Garland Publishing, INC. pp. 245-267.

۲. از قاچاق معانی موسعی اراده می‌شود. بنحوی که شامل توزیع غیرقانونی مواد مخدر، از طریق عملیات

معظم که می‌تواند مرزهای ملی را درنوردد، و توزیع خرد آن توسط عاملان در سطح محلی می‌شود.

Philip Bean (2002) Drugs and Crime, Devon. Willan Publishing. P. 97.

۳. جهت اطلاعات بیشتر در این مورد رک: سازمان‌های مجرمانه فراملی و قاچاق مواد مخدر، نوشته

پی. ویلیامز و سی. فلورز، ترجمه منصور رحمدل، جلد سوم مجموعه مقالات برگزیده همایش

بین‌المللی علمی - کاربردی جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، صص. ۲۸۳-۲۶۳.

روانشناسی، و جامعه‌شناسی قرار دارد، ولی در حقوق ایران علاوه بر اینکه مسئولیت مبارزه با بعد عرضه برعهده حقوق کیفری نهاده شده است در زمینه مقابله با بعد تقاضا نیز در کنار سایر علوم از ابزار حقوق کیفری استفاده می‌شود. استفاده از حقوق کیفری به عنوان یکی از پاسخ‌های سیاست جنایی^۱ برای مقابله با اعتیاد معمولاً مورد انتقاد است و شیوه درستی تلقی نمی‌شود. ولی در گذشته مسأله مواد مخدر به این حدت و شدت مورد توجه حقوق، و بخصوص حقوق کیفری، نبوده است. این امر از بررسی سابقه قانونگذاری در مورد مواد مخدر قابل استنباط است. چون قانونگذاری در ایران در زمینه مواد مخدر، تحولات گوناگونی را پشت سر گذاشته است. اولین متن قانونی مشخص در این زمینه، قانون تحدید تریاک مصوب ۱۲ ربیع‌الاول سال ۱۳۲۹ هجری قمری است که در آن، از بیجرمانه بودن استعمال یا قاچاق مواد مخدر بحثی به میان نیامده بود و حتی دولت، به عنوان مرجع صالح در توزیع مواد مخدر در سطح کشور تلقی شده بود. با تدابیری که در آن قانون اتخاذ شده بود، در نظر بود که استعمال تریاک، جز به عنوان دارو، بعد از ۷ سال از تاریخ تصویب قانون بکلی ممنوع گردد. چون، این سیاست عملی نشد، در سال ۱۳۰۴، موقع تصویب قانون مجازات عمومی، مقنن در ماده ۲۷۵ استعمال علنی افیون و یا شیرۀ تریاک یا مرفین یا چرس را جرم تلقی کرده و مستوجب حبس تأدیبی از ۸ روز تا ۳ ماه یا تأدیه غرامت از ۱۰ تومان تا ۵۰ تومان دانست.^۲ بعد از آن، در سال ۱۳۰۷، قانون انحصار دولتی تریاک به تصویب رسید و ماده یک این قانون، کلیه معاملات و نگاهداری و انبار کردن و تیاری و حمل و نقل و

۱. برای اطلاعات بیشتر در این مورد رک: دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، درآمدی به جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، مجموعه مقالات (سخنرانی‌های داخلی) جلد اول همایش بین‌المللی - علمی - کاربردی جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر (تهران: نشر روزنامه رسمی کشور، ۱۳۷۹). صص. ۳۴-۱۱.

۲. ماده ۲۷۵: «هرکس متجاعراً استعمال مسکرات یا افیون یا شیرۀ تریاک یا مرفین یا بنگ یا چرس نماید به حبس تأدیبی از هشت روز تا سه ماه یا به تأدیه غرامت از ده تومان الی پنجاه تومان محکوم خواهد شد.»

صدور تریاک، شیره و چونه، اعم از مصرف داخلی و خارجی را منحصر به دولت دانست و ماده ۱۵، دولت را مکلف به تأمین وسایل ترک استعمال تریاک در داخل مملکت تا ده سال از تاریخ تصویب قانون نمود.

در تعقیب این قانون، قانون مجازات مرتکبین قاچاق تریاک، به تاریخ ۱۶ مرداد ۱۳۰۷ به تصویب رسید و حمل و نگهداری و وارد کردن تریاک را جرم شناخت و در واقع، این قانون متن قانونی رسمی و مشخصی بود که فعالیت در زمینه مواد مخدر را جرم تلقی کرد و این دو قانون را، قانون طرز جلوگیری از قاچاق تریاک، مصوب ۱۳۰۸ تکمیل کرد و در سال ۱۳۱۱، قانون مجازات مرتکبین قاچاق نیز به مواردی از مجرمانه تلقی شدن اعمال مربوط به مواد مخدر اشاره نمود و در سال ۱۳۲۸، ماده ۲۷۵ قانون مجازات عمومی اصلاح و دایرة شمول آن نسبت به سال ۱۳۰۴ گسترش پیدا کرد.^۱ تا این که در سال ۱۳۳۴، قانون منع کشت خشخاش و استعمال تریاک به تصویب رسید و

۱. ماده واحده - ماده ۲۷۵ قانون کیفری عمومی بطریق زیر اصلاح می شود: ۱- هر کس علناً استعمال تریاک یا شیره تریاک یا مرفین یا هروئین یا کوکائین یا بنگ و یا چرس بنماید یا متجاهراً مشروبات الکلی استعمال کند به حبس تادیبی از سه ماه تا شش ماه محکوم خواهد شد. ۲- دایر کردن شیره کشخانه و پیاله فروشی برای استعمال مشروبات الکلی و دایر کردن محل برای استعمال بنگ و چرس ممنوع است و مرتکب به شش ماه تا سه سال حبس تادیبی محکوم می شود. ۳- کلیه ادوات و آلات و اثاثیه مربوط به تریاک کشی و شیره کشی و قمار و مرفین و هروئین و بنگ و چرس و کوکائین که در اماکن عمومی موجود باشد از طرف ضابطین دادگستری توقیف و دادگاه مکلف است ضمن حکم خود دستور از بین بردن اشیاء مزبور را ولدی الاقتضا ضبط آن ها را بدهد. ۴- اشخاصی که در قمار خانه و یا پیاله فروشی یا در اماکنی که برای استعمال شیره یا تریاک یا مرفین یا هروئین یا کوکائین یا بنگ یا چرس دایر گردیده قبول خدمتی کرده یا در دایر کردن آنها به نحوی از انحاء شرکت یا کمک نمایند از قبیل پرداخت هزینه محل یا کرایه دادن اثاثیه معاون مجرم محسوب خواهند شد. ۵- هرگاه معلوم شود یکی از ضابطین دادگستری و سایر مامورین صلاحیتدار از وجود اماکن نامبرده یا اشخاص مذکور در بند چهارم مطلع بوده و مراتب را به دادسرا اطلاع ندهند به حبس تادیبی از سه ماه تا یک سال محکوم می شوند. همین مجازات درباره مامورین مذکور مقرر است در صورتی که گزارش برخلاف واقع داده باشند.

کشت خشخاش و تهیه و ورود مواد افیونی (تریاک و شیره و سایر مشتقات آن) و استفاده از اماکن عمومی برای استعمال مواد مزبور و ساختن و وارد کردن آلات و ادوات مربوط به آن را جرم تلقی کرد. در سال ۱۳۳۸، قانون منع کشت خشخاش و استعمال مواد افیونی به تصویب رسید که در سال ۱۳۴۲ اصلاح شد، و در سال ۱۳۴۷، به منظور تشدید مجازات مرتکبان جرایم مواد مخدر، قانون تشدید مجازات ... مرتکبان جرایم خشخاش و ... به تصویب رسید و در سالهای بعد نیز، قوانین متفرقه دیگری از تصویب گذشت.

این وضعیت ادامه داشت تا این که دولت ایران، در سال ۱۹۶۱ میلادی به کنوانسیون واحده ۱۹۶۱ سازمان ملل متحد، در زمینه مواد مخدر ملحق شد؛ در این کنوانسیون مسأله استرداد، معاضدت قضایی، نیابت قضایی و... پیش‌بینی شد و در سال ۱۹۷۲ میلادی هم به کنوانسیون مواد روانگردان و به تاریخ ۱۳۷۰/۹/۳ نیز به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر و داروهای روانگردان ملحق شد در کنوانسیون ۱۹۸۸ علاوه بر شیوه‌های همکاری‌های بین‌المللی مذکور در کنوانسیون ۱۹۶۱ به انتقال رسیدگی‌ها^۱ و حمل و نقل تحت نظارت^۲ نیز به عنوان شیوه‌های دیگری از همکاری‌های بین‌المللی توجه شد. در اصلاحاتی که در سال ۸۹ در مصوبه مبارزه با مواد مخدر صورت گرفت به حمل و نقل تحت نظارت تصریح شده است.^۳ می‌توان

1. *Transfer of proceedings*

2. *Controlled delivery*

۳. مطابق ماده ۴۳ الحاقی سال ۸۹ نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران اجازه دارد در چارچوب موافقتنامه‌های قانونی دو یا چند جانبه بین جمهوری اسلامی ایران و سایر دولت‌ها با مشارکت مأمورین دیگر کشورها به منظور شناسایی مجرمین موضوع این قانون، ردیابی منابع مالی، کشف طرق ورود یا عبور محموله‌های قاچاق از کشور، کشف وسایل یا مکان کشت یا تولید یا ساخت مواد مذکور با تنظیم طرح عملیاتی و درخواست فرمانده نیروی انتظامی با حکم دادستان کل کشور، محموله‌های تحت کنترل را در قلمرو داخلی و با موافقت سایر کشورها در قلمرو آن کشورها مورد تعقیب قرار داده و پس از تکمیل تحقیقات، گزارش اقدام را به دادستان کل کشور یا قاضی‌ای که او را تعیین می‌کند تسلیم نماید. ←

گفت که این کنوانسیون‌ها سنگ بنای اصلی همکاری بین‌المللی در زمینه مبارزه با مواد مخدر را تشکیل می‌دهند.^۱ تصویب این کنوانسیون‌ها را می‌توان نشانه اهتمام و توجه بیشتر دولتها به مبارزه با مواد مخدر تلقی کرد. این نیاز به همکاری برای کنترل مواد مخدر در روابط دو جانبه یا چندجانبه دولتها نیز ظهور داشته است و نشانه عملی آن را می‌توان در انعقاد تفاهم‌نامه‌های همکاری بین کشورها مشاهده نمود.

بررسی این مسیر تقنینی که فقط به عمده‌ترین قوانین مصوب به‌صورت گذرا اشاره شد، حکایت از شیوع بیشتر استعمال و قاچاق مواد مخدر و تلاش دولت برای مبارزه با این نابسامانی دارد که هر از چندگاهی، سعی در تشدید مجازات داشته است و گسترش روزافزون این اعمال، ناکامی دولت را در این زمینه بوضوح نشان می‌دهد. بعد

→ هرگونه تغییر در طرح عملیاتی مذکور در چین اجرا یا مجوز کتبی دادستان کل کشور بلامانع است. تبصره ۱- در هر حال احراز هویت و درج مشخصات مأموران دیگر کشورها در طرح عملیات الزامی می‌باشد، ضبط، جایگزینی کلی و یا جزئی و یا اجازه عبور محموله‌های موضوع این ماده از کشور و یا اخذ، نگهداری، اخفا، حمل و یا تحویل مواد مخدر و روانگردان صنعتی غیردارویی و یا تهیه وسایل و تسهیل اقدامات مورد نیاز توسط ضابطان طبق موافقت‌نامه‌های قانونی دو یا چند جانبه و با رعایت کنوانسیونهای الحاقی با حکم دادستان کل کشور بلامانع است.

تبصره ۲- رسیدگی به اتهامات متهمان موضوع این ماده در مرحله دادرسی در صلاحیت مرجع قضایی است که از طرف دادستان کل کشور تعیین می‌شود. و طبق ماده ۴۴ الحاقی سال ۸۹ وزارت اطلاعات مکلف است ضمن جمع‌آوری اطلاعات لازم در زمینه شبکه‌های اصلی منطقه‌ای و بین‌المللی قاچاق سازمان یافته مرتبط با جرائم موضوع این قانون، در حوزه اختیارات قانونی نسبت به شناسایی و تعقیب آنها با حکم دادستان کل یا قاضی‌ای که او تعیین می‌کند اقدام و همچنین نسبت به ارائه سرویس اطلاعاتی به نیروی انتظامی و مراجع ذیصلاح نیز اقدام نماید. این ماده از حیث اینکه تعیین قاضی و دادگاه صالح برای تعقیب و رسیدگی را به دادستان کل کشور واگذار کرده است مغایر اصول آئین دادرسی کیفری است. چون صلاحیت بموجب قانون تعیین می‌شود و نه با تشخیص مقام.

۱. اولین و مؤثرترین تلاش جامعه بین‌المللی برای کنترل مواد مخدر با تصویب کنوانسیون ۱۹۱۲

لايه صورت گرفته است. هدف این کنوانسیون کنترل تجارت بین‌المللی مواد مخدر بود.

Norman Imlah (1970) Drugs in Modern Society. London: Geoffrey Chapman. P. 18.

از انقلاب، شورای انقلاب در اقدامی شتابزده و با همان تصویری که قبل از انقلاب وجود داشت، با وضع لایحه قانونی تشدید مجازات مرتکبین جرایم مواد مخدر در سال ۱۳۵۹- که حتی در بعضی موارد اصول مسلم و پذیرفته شده حقوق کیفری (مانند اصل قانونی بودن مجازاتها) را نادیده گرفته است - با پیش‌بینی مجازاتهای خیلی شدید، درصدد مقابله جدی با این معضل برآمد. گذشت زمان، ناتوانی و ناکامی این قانون را نیز به منصفه ظهور رساند و در سال ۱۳۶۷، مصوبه‌ای به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید و با شیوه سرکوبگرانه و با تصور ریشه‌کن کردن این معضل، به اجرا گذاشته شد ولی گذشت زمان ناکامی این مصوبه را نیز ثابت کرد. این مصوبه در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۸۹ اصلاح شد. تردیدی نیست که وضع قوانین کیفری برای برقراری نظم عمومی در جامعه، کمال ضرورت را دارد، ولی قانونی که با واقعیات جامعه منطبق نباشد و به جای مبارزه با علت، به مبارزه با معلول پردازد، نه تنها به حل معضل کمک نخواهد کرد، بلکه وضعیت را تشدید نیز خواهد کرد. وضع مجازاتهای سنگین، اگر واقعاً کارساز می‌بود، باید اثر خود را تا به حال نشان می‌داد و از افزایش جرایم جلوگیری می‌کرد. درست است که افزایش جرایم با افزایش میزان جمعیت در ارتباط است، ولی اگر این افزایش از حد معینی بگذرد، به اصطلاح، به وضعیت نابهنجار برسد، برای جامعه مشکل‌ساز است. مقننی که مجازات اعدام یا حبس ابد و یا سایر مجازاتها را در نظر می‌گیرد، آیا هیچ وقت از متهمی که به اتهام قاچاق یا استعمال تحت تعقیب قرار می‌گیرد، سؤال می‌کند که چرا به این کار دست زده است؟ آیا برای او در جامعه، امکان اشتغال به شغلی شرافتمندانه وجود داشته است؟ محکوم‌علیه‌ی که تنبه حاصل نموده و سعی دارد زندگی شرافتمندانه‌ای در پیش بگیرد، از چه تأمیناتی برخوردار است؟ آیا اعاده حیثیت پیدامی‌کند؟ آیا می‌تواند مشغول بکار شود؟ خانواده آنان چه وضعیتی پیدا می‌کنند و در چه محیطی تربیت می‌شوند و به کدام راه سوق داده می‌شوند؟ قانونی که پدر خانواده را از بین می‌برد، باید سمت جانشینی پدر را برعهده بگیرد و ... اینها، بحثهایی است که اگر در تصویب قانون مد نظر قرار نگیرند، تنها برای

چند ضباحی ممکن است کارآیی داشته باشد. چون بدون تردید، مشکل مواد مخدر ارتباط نزدیکی با مشکلات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دارد و پیشرفت در این حوزه‌ها می‌تواند به حل مشکل کمک نماید. لذا، برای مبارزه علیه نابهنجاری‌های اجتماعی به معنی اعم و جرم به معنی اخص، تنها سیاست کیفری کفایت نمی‌کند بلکه باید سیاست جنایی^۱ مد نظر قرار گیرد، یعنی سازماندهی عقلانی پاسخ در مقابل پدیده مجرمانه بوسیله بدنه اجتماع.

ولی خواه ناخواه در زمینه مقابله با مواد مخدر، چه در بعد عرضه و چه در بعد تقاضا، حقوق کیفری دخالت کرده است. برای تبیین نحوه و میزان دخالت حقوق کیفری لازم است حقوق کیفری مربوط به مواد مخدر مورد بررسی قرار گیرد. ممکن است تصور شود که چون ناچاراً باید قواعد عام حقوق کیفری عمومی در مورد کلیه جرایم اعمال گردند، یعنی، قواعد و مقرراتی که در حقوق کیفری عمومی بدون توجه به جرم خاصی مورد بحث قرار می‌گیرد، کلی هستند و در مورد کلیه جرایم قابل اعمال می‌باشند بنابراین نیازی به حقوق کیفری جداگانه در این مورد نیست.

ولی در پاسخ باید گفت با توجه به اینکه در برخی موارد، در مورد برخی از جرایم قواعد خاصی وضع شده است لازم می‌نماید قواعد عام حقوق کیفری عمومی با قواعد

۱. برخی از صاحب‌نظران براین اعتقاد هستند که قاچاق مواد مخدر و قاچاقچیان فقط در زمینه تجارت بین‌المللی مواد مخدر قابل درک هستند. این مطلب در مورد کنترل مواد مخدر نیز صادق است. هیچ تحلیل دقیق و جدی از سیاست کنترل قاچاق مواد مخدر نمی‌تواند خود را فقط به پارامترهای سیاست جنایی محدود کند و از زمان جنگ‌های تریاک سیاست خارجی نقش مهمی را در ساختار و کنترل حرکت مواد مخدر ایفاء کرده است.

Penny Green (1998) Drugs, Trafficking and Criminal Policy. Winchester. The Waterside Press Criminal Policy Series. P. 31.

بنظر می‌رسد، سیاست جنایی در معنای موسع خود (که در واقع مراد از سیاست جنایی، سیاست جنایی در معنای موسع است، چه سیاست جنایی در معنای مضیق همان سیاست کیفری است که جزئی از سیاست جنایی است)، شامل سیاست خارجی دولت نیز می‌شود و توجهی برای تفکیک این دو از یکدیگر وجود ندارد.

مربوط به جرم خاص تطبیق داده شده و نقاط افتراق آنها مشخص شود. از این رو مطالب کتاب به دو بخش تقسیم و بخش اول به حقوق کیفری عمومی و بخش دوم به حقوق کیفری اختصاصی، اختصاص پیدا کرده است.

برای مثال، وقتی در حقوق کیفری عمومی از لزوم قانونی بودن جرم و مجازات، یا عطف به ماسبق نشدن قانون و یا کیفیات مخففه و مشدده و تعلیق اجرای مجازات و... بحث می‌شود، در حقوق کیفری عمومی جرایم مواد مخدر، باید روشن شود که این قواعد، در مورد جرایم مواد مخدر، به چه نحوی اعمال می‌شوند؟ آیا اصل قانونی بودن جرم و مجازات رعایت می‌شود؟ آیا مقررات مربوط به آن عطف به ماسبق می‌شود؟ قواعد تکرار و تعدد در مورد این جرایم چیست؟ آیا احکام خاصی دارند و اگر احکام خاص دارند، چه تفاوتی با احکام عام دارند، و اگر احکام خاص وجود ندارد، احکام عام در مورد این جرایم چگونه قابل اعمال هستند؟ آیا تناسبی بین جرم ارتكابی و مجازات و اقدامات تأمینی مقرر وجود دارد؟ در تعیین مجازات، تناسب رعایت شده است یا خیر؟ عنصر مادی و معنوی جرم در مورد این جرایم چه وضعی دارد و... .

در تبیین و تشریح مسایل مربوط به حقوق کیفری عمومی و اختصاصی، تلاش بر این بوده است که احکام مربوط با رویه قضایی نیز انطباق داده شوند و رویه دادگاهها در خصوص مورد، مورد بررسی قرار گیرند. برای این منظور، تعدادی از پرونده‌های مطرح شده در دادگاه‌های انقلاب اسلامی تهران مورد مطالعه قرار گرفتند و عنداللزوم، آرای در خصوص موضوعات معنونه در مبحث مربوط نقل شده است. این آراء ضمن کمک به روشن شدن نکات مبهم، خواننده را در جریان رویه قضایی معمول به قرار می‌دهد.

مطالعه و بررسی رویه قضایی - که استنباط قضات از قوانین و انعکاس عملی مقررات مربوط است - در تبیین نارسایی‌های قوانین، نقش مهمی دارد و می‌تواند در راهنمایی مقنن و ارشاد او به تجدیدنظر در قوانین مربوطه و رفع معایب آنها مؤثر باشد، چون در حین اجرای قانون است که نقص آن آشکار می‌شود.

مقنن، معمولاً موقع تصویب قانون به ریزه‌کاری‌های عملی آن توجهی ندارد و شاید

هم امکان توجه وجود نداشته باشد، ولی وقتی پس از گذشتن مدتی از اجرای قانون از نارسایی‌ها آگاهی‌یافت، باید نسبت به رفع آنها اقدام نماید. برای مثال، وقتی عملاً این نکته به اثبات رسید که در تعیین میزان مجازات، تناسب، رعایت نشده است و عدم رعایت تناسب، باعث تضییع بیش از حد حقوق مرتکبان جرایم به لحاظ محروم ساختن آنها از حقوق اساسی می‌گردد، یا برعکس، این عدم تناسب بعضی از مرتکبان را به ارتکاب جرم تشویق می‌کند و یا تشدید مجازات، هیچ‌یک از اهداف مجازات را برآورده نمی‌سازد، باید به فکر رفع مشکل باشد و با در نظر گرفتن واقعیات جامعه، جرم‌انگاری کند و مجازات متناسبی نیز تعیین کند.

همچنین، نظرات اداره حقوقی قوه قضاییه و آرای وحدت رویه و اصراری، قبل و بعد از انقلاب نیز مورد مطالعه قرار گرفته و در موارد مربوط به آنها نیز استناد شده است، ولی، به لحاظ فقدان منابع به اندازه کافی، به دلیل فقد سابقه طرح بحث به شکل حاضر و تازگی آن و عدم ارتباط موضوعی و محتوایی مقالات نوشته شده در مورد جرایم مواد مخدر - که مورد مراجعه قرار گرفته ولی در فهرست منابع، به دلیل همین عدم ارتباط به آنها اشاره نشده است - در تشریح و بررسی مطالب، تکیه اصلی روی قوانین و مقررات مربوط و بررسی محتوای آنها با رعایت عمومات و مطالعه پرونده‌های مربوط و در نظر گرفتن رویه قضایی بوده است.

با توجه به تحولی که در جامعه و بخصوص، محیط‌های دانشگاهی در رویکرد به این معضل حقوقی و اجتماعی صورت گرفته است و قسمت بزرگی از اشتغالات دادگاه‌های انقلاب را، رسیدگی به پرونده‌های مربوط به جرایم مواد مخدر تشکیل می‌دهد، نگارنده امیدوار است که مطالعه کتاب حاضر برای دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد و قضات و وکلای دادگستری و همه اشخاصی که بنحوی با مباحث مربوط به جرایم مواد مخدر سروکار دارند، مفید و سودمند باشد.

بدیهی است که نارسایی‌ها و نقایصی در کار حاضر وجود دارد و نگارنده ضمن اعتراف به وجود نارسایی‌ها و نقایص مزبور، از خوانندگان و اساتید محترم انتظار دارد،

منت نهاده و نقایص و ایرادات را گوشزد فرمایند تا نسبت به رفع آنها اقدام گردد. در پایان لازم می‌دانم مراتب قدردانی خود را از آقایان دکتر محمد آشوری، دکتر علی آزمایش و دکتر حسین نجفی ابرندآبادی بخاطر ابراز نظرات ارزشمندشان که همواره راهنمای مؤلف بوده‌اند اعلام دارم. ضمناً از آقای مجتبی باری نیز که زحمت بازخوانی متن را تقبل نمودند تشکر می‌نمایم.

منصور رحمدل

پاییز ۱۳۸۳